

Хераклея Синтика

Резюме за ръководството

Хераклея Синтика при Рупите е един от най-силно напредналите, но не и напълно изчерпани археологически проекти за античен град в България. Съвременната идентификация на обекта стъпва върху големия латински надпис, намерен през 2002 г. и публикуван от Георги Митрев, а системните разкопки под ръководството на Людмил Вагалински започват през 2007 г. Оттогава археологическият образ на града се изяснява най-вече чрез стратифицираните разкопки на форума, късноримската гражданска базилика, северния портик с верижни помещения и светилището на Немезида, източния край на форума с големия канал, акропола, както и чрез данните от некрополите. ¹

Най-солидно потвърдените резултати днес са следните. Първо, градът има дълга стратифицирана история от късната класика и елинизма до късната античност, като работната схема на Вагалински за централната зона оперира с няколко основни селищни периода и с две големи земетръсни катастрофи, след които следва ограничено възстановяване. Второ, Хераклея вече е силно важен епиграфски център за средната Струма, защото официалните надписи осветляват агоронията, политархиите, агонотезията, култа към императора и кариерата на местни елити. Трето, откритията от 2018-2026 г. изведоха града в международния разговор за римската скулптура и късноантичната религиозна трансформация, особено чрез скритите в големия канал две мраморни мъжки статуи, фрагментите от статуя на Херакъл, женските мраморни изображения и светилището на Немезида. ²

Най-важните ревизии засягат не толкова самите находки, колкото тяхната интерпретация. Ранното следнадписно възражение срещу локализацията при Рупите е останало важен документ за дебата, но по-късният археологически и епиграфски корпус значително накланя везните в полза на Рупите. Медийната формула от 2024 г., че първата мъжка статуя е "Хермес", беше заменена през 2025 г. с далеч по-сложна научна интерпретация, според която типът е Hermes Richelieu, но статуята най-вероятно е героизиран портрет на млад аристократ, вероятно дори от династичния кръг на Август. Женската мраморна глава от форума, обсъждана първоначално по-скоро като късноелинистическа или ранноримска и не непременно божествена, беше ревизирана през 2026 г. към ранноелинистическа датировка и възможна атрибуция към култова статуя на Артемида. Датировката на вражеското нападение, повредило тази глава, също беше свита от "след 276" към "след 282/283". ³

Най-сериозните критики в публикувания корпус не отричат значението на разкопките, а поставят под натиск начина, по който се свързват пластовете и събитията с по-широката история. Методи Манов оспори самата локализация след публикацията на надписа. Павел Делев, в рецензия към монографията от 2022 г., критикува ограничената работа с ключови общи трудове за Македония, остаряла периодизационна схема в някои пунктове, липсата на цялостна историческа глава и недостатъчно убедителните синхронизации между археологически разрушения и конкретни исторически епизоди. От своя страна Здравко Димитров защитава методологичната стойност на стратиграфията и приема монографията като реален пробив в реконструкцията на градската история чрез полеви данни. ⁴

Общата картина е ясна. Хераклея Синтика е най-силна там, където има съчетание от стратифицирана архитектура, сигурен контекст и надписи. Тя е по-слаба там, където липсва пълна публикация на некрополите, градската територия остава частично картографирана, а медийните анонси изпреварват рецензираната публикация с една или две кампании. Точно тази разлика между силно доказани ядра и по-подвижни хипотези е главният аналитичен извод от целия наличен корпус. ⁵

Обхват и изворова база

Този отчет е изграден с приоритет към първични и официални източници. За ранния етап на проекта главни опори са надписът от 2002 г. и статията на Митрев от 2003 г., ранното възражение на Манов от 2004 г., както и английският синтез Recent Archaeological Data about Heraclea Sintica, който обобщава разкопките от 2007 г. и сезоните 2011-2014, плюс геофизиката от 2008 и 2011 г. За стратиграфската рамка до 2016 г. важи статията Heraclea Sintica current archaeological chronology. За периода 2007-2021 г. основният синтетичен труд е монографията Хераклея Синтика. История чрез археология. За 2024-2026 г. академичната публикация още не е настигнала целия поток от открития, затова тук се използват и официални съобщения на БТА, НАИМ-БАН и други институционални публикации, където това е необходимо и изрично отбелязано. ⁶

Изворовата ситуация е асиметрична. Архитектурният център на града, особено форумът и прилежащите му постройки, е публикуван несравнимо по-добре от некрополите и по-добре от широката извънградска територия. Делев отбелязва, че дори старите разкопки на некропола в м. Метлата, където са проучени 167 гроба между 1985 и 1988 г., не са публикувани подробно, а останалите некрополи са силно пострадали от иманяри. Това означава, че всяка "пълна" картина на Хераклея днес е по-стабилна за централната градска зона и по-несигурна за погребалната топография и за периферията. ⁷

Също толкова важна е разликата между научен текст и първоначален анонс. Хераклея е образцов случай за това как една находка първо влиза в общественото пространство през кратка пресова формула, а после се пренаписва от епиграфика, стилистичен анализ, археометрия или нови пластове. Най-добрите примери са първата статуя от 2024 г., женската глава от форума и цялата тема за края на града. Затова по-долу има отделна сравнителна таблица за първоначални и по-късно потвърдени, ревизирани или все още спорни твърдения. ⁸

Хронология на разкопките и основните находки

Схемата по-долу показва как проектът се движи от епиграфско разпознаване към все по-плътна стратиграфска и интерпретативна картина. Хронологията не е просто поредица от "сензации". Тя показва преместване на тежестта от локализация и базова топография към форумната зона, оттам към епиграфика и скулптура, а в последните години и към археометрия, биоархеология и спасителна археология в некрополите. ⁹

Таблица за времева линия на разкопките и големите находки

Година или сезон	Сектор и характер на работата	Екип и институции	Основни резултати и находки	Първични публикации и опора
1958	Ранни сондажи в днешен обект 2	Ат. Милчев	Месечни разкопки в зоната на по-късно определяния занаятчийски и жилищен квартал. Ранни наблюдения върху тъкане и багрене, после ревизирани и разширени от новите разкопки	Синтез у Vagalinski 2015 и 2022 ¹⁰
1985-1988	Некропол в м. Метлата	Предходни разкопки, по-късно обобщени от Юлия Божинова	Проучени 167 гроба от елинистическия и римския период. Това остава най-сигурно документираният некрополен масив, но без пълна детайлна публикация на целия комплект	Делев 2023, конференционният том от 2015 г. ¹¹
2002	Случайна находка, епиграфика	Сотир Иванов спасява надписа, Митрев и Тараков го публикуват	Латинско писмо на Галерий и Максимин Дая към Heracleotae, решаващо за новата локализация на града	Mitrev 2003, синтез у Vagalinski 2015 ¹²
2004	Научен спор, не разкопки	Методи Манов	Публикувано е ранното детайлно възражение срещу локализацията при Рупите, с аргументи от античните извори, Tabula Peutingeriana и монетите	Manov 2004 ¹³
2007	Начало на системните разкопки, обекти 1 и 2	Людмил Вагалински, НАИМ-БАН	Разкриват се участък от римската крепостна стена на обект 1 и се разширява работата по обект 2, по-късно разчетен като жилищно-занаятчийски квартал	Обобщение у Vagalinski 2015 ¹⁴

Година или сезон	Сектор и характер на работата	Екип и институции	Основни резултати и находки	Първични публикации и опора
2008	Геофизика	НАИМ-БАН с български, руски и германски специалисти	Геофизично заснемане на площи от града и прилежащите некрополи, първи по-широк топографски контрол	Vagalinski 2015 ¹⁴
2011	Подновени системни разкопки и нова геофизика	Вагалински и екип, НАИМ-БАН	Задълбочава се работата върху обект 2 и започва по-ясното моделиране на градската топография и хронологията на ранните и късните пластове	Vagalinski 2015, current chronology ¹⁵
2012	Обекти 2 и 3, полеви обучения	НАИМ-БАН и American Research Center in Sofia	Уточнена е хронологията на обект 3. Разкрити са 12 гроба от раннохристиянския хоризонт. Има данни за насилствено разрушение след AD 293/295, глазирана теракота с производствен надпис и оброчни плочки към Херакъл и Артемида в по-широкия контекст на квартала	Vagalinski 2015 ¹⁶
2013	Продължение върху обект 2 и градската периферия	Вагалински и екип	Натрупва се материалът, който позволява по-късно да се моделират ранните строителни етапи, уличната мрежа, каналите и склоновата урбанистика	Vagalinski 2015 ¹⁴
2014	Обект 2, северната и форумна зона	Вагалински и екип	Открита е добре запазена късноримска гражданска базилика с апсида. Паралелно се регистрират елинистически пластове и структури	Vagalinski 2015, късна публикация за базиликата през 2019 г. ¹⁷

Година или сезон	Сектор и характер на работата	Екип и институции	Основни резултати и находки	Първични публикации и опора
2015-2016	Форум и северна форумна зона, синтетичен етап	Вагалински и екип	До 2016 г. вече е оформена стратиграфската схема на централния площад. Почти сигурни стават късноримският форум, гражданската базилика, северният портик с 15 помещения и светилището на Немезида. Появява се и работната многопериодна хронология на града	Current Archaeological Chronology, монографията 2022 ¹⁸
2018	Форумът и източният му край	Вагалински и екип	Открита е скулптирана женска мраморна глава, съзнателно вложена в по-късна стена в източната зона на форума. Същата година излизат и синтетична хронология на града, както и студия за късноримско златно колие от Хераклея	Current chronology, Golden Necklace, по-късна ревизия у Korzun 2026 ¹⁹

Година или сезон	Сектор и характер на работата	Екип и институции	Основни резултати и находки	Първични публикации и опора
2019	Източен и южен край на форума	Вагалински и екип, НАИМ-БАН	Отворена е късноримската cloaca maxima. Проучени са канали, улица и части от сгради от късния елинизъм до V в. Разкрити са 23 м елинистическа стена. Сред находките изпъкват две римски мраморни статуи от типа "голяма Херкуланка", части от голяма статуя на Херкулес, част от мраморен грифон, фрагмент от sekoma или mensa ponderaria, оловно огледало, фрагмент от оброчна плочка на Артемида и оловни тежести за прашка	AOR за 2019 г., Vagalinski 2020 ²⁰
2020	Редовни и спасителни проучвания, включително частен имот в рамките на града	Вагалински, НАИМ-БАН, МК, Община Петрич	Годишният отчет на НАИМ регистрира 43 полеви дни на централния площад и отделни спасителни разкопки в частен имот. В същия период се публикуват резултатите за късноримската базилика, стъкларската пещ и "края" на града. Има и контролна комисия към Терения съвет	Годишен отчет на НАИМ 2020, публикацииите 2019-2020 ²¹

Година или сезон	Сектор и характер на работата	Екип и институции	Основни резултати и находки	Първични публикации и опора
2021	Акрополът, централната зона, епиграфика	Вагалински и сътрудници	За първи път в отворения корпус се появява отделен сектор на акропола. Публикувани са нова мраморна женска статуя, пет официални надписа и късноелинистически женски торс от акропола	Sharankov 2021, Vagalinski 2021, Korzun 2026 за акрополния торс ²²
2024	Големият канал в източния край на форума	Вагалински и екип	На 3 юли е намерена първата голяма мъжка мраморна статуя. На 20 септември е намерена втората статуя, първоначално без глава. На 23 септември в канала е открита и главата, която по-късно е напасната към тялото. И двете статуи са били скрити в незавършената cloaca maxima	БТА, Reuters, NAIM 2025, Vagalinski/Korzun/Machev 2025 ²³
2025	Източен край на форума и Западен некропол	Вагалински и разширен екип от НАИМ, СУ, РИМ Благоевград, АМ Сандански	Сезонът е насочен към храма на Херакъл, източната порта и нови надписи. На 28 август е намерена дясната ръка на статуята на Херакъл. Паралелно спасителни разкопки в Западния некропол разкриват поне 13 кремации и 4 трупологания от рубежа на новата ера до II в.	БТА 05.01.2025, БТА 28.08.2025, БТА за спасителните разкопки ²⁴

Година или сезон	Сектор и характер на работата	Екип и институции	Основни резултати и находки	Първични публикации и опора
2026	Нов сезон, източен форум и некрополи	Вагалински и екип	Сезонът започва през май. Публично са обявени антропологични резултати за жена и мъж със смесен произход от некропола, както и нов фрагмент от мраморна статуя на богиня в зоната на храма. Научно най-важната публикация за годината ревизира главата от форума към ранния елинизъм и възможна Артемида	БТА 11.05.2026, БТА 24.02.2026, БТА 10.06.2026, Korzun 2026 ²⁵

Наборът от находки може да се групира в пет големи ядра. Архитектурата включва римска крепостна стена, форум, cloaca maxima, гражданска базилика, северен портик с верижни помещения, светилище на Немезида, големи канали, улици, подпорни стени, както и акрополен сектор. Епиграфиката включва надписи за агорonomia, градски магистрати, почетни статуи и териториални спорове. Скулптурата включва женски глави и торсове, "малка" и "голяма Херкуланка", togatus, Херакъл, грифон, две големи мъжки статуи от 2024 г. и редица по-малки мраморни и теракотени изображения. Погребалният корпус обхваща поне четири некропола, стотици стари разрушения от иманяри, сигурния масив от Метлата и новите спасителни разкопки в Западния некропол. Производственият блок пък включва тъкане, обработка на глина, локално производство на теракоти, керамика и късноримска стъкларска пещ. ²⁶

Особено силен е религиозният корпус. Монографията и по-късните английски статии свързват северното помещение във форумния портик със светилище на Немезида, чиито оброчни плочи показват гладиаторски атрибути и почти сигурно сочат ludi gladiatorii в града. На изток от форума постепенно се материализира храм на Херакъл, като до 2026 г. вече има крак, клуб и ръка на култовата му статуя, а по-късна статия третира храма като "well established". Същевременно женските мраморни образи правят Артемида ново централно име в дебата за култовия пейзаж на полиса. ²⁷

Първоначални съобщения, потвърждения и ревизии

Публичният образ на Хераклея се движи на два различни ритъма. Пресовият ритъм е бърз, именуващ и драматичен. Научният ритъм е бавен, сравнителен и ревизиращ. Тъкмо затова най-полезният начин да се четат новините за обекта е не като окончателни заключения, а като предварителни постановки, които по-късно се стесняват, усложняват или понякога се заменят изцяло. ²⁸

Таблица за сравнение между първоначални и по-късно потвърдени твърдения

Случай	Първоначално съобщение или ранна теза	По-късно потвърдено, ревизирано или оставено спорно	Оценка
Локализацията на Хераклея	След 2002-2003 г. Митрев локализира Хераклея Синтика при Рупите, на база надписа civitas Heracleotarum ²⁹	През 2004 г. Манов оспорва тази локализация и я мести южно от Беласица. По-късният археологически и епиграфски корпус, включително системните разкопки и английският том от 2015 г., работят вече уверено с Рупите като място на града ³⁰	Ранният спор е реален, но доминиращото днешно работно становище е в полза на Рупите
Първата статуя от 2024 г.	Reuters и медийният поток я обявяват като статуя на гръцкия бог Хермес, запазена в канал след земетресение около AD 388 ³¹	Статията от 2025 г. приема Hermes Richelieu като иконографски тип, но не и като окончателна идентификация на божеството. Предлага се по-сложен прочит, вероятно героизиран портрет на млад аристократ, може би един от наследниците на Август. Статуите са скрити съзнателно и носят следи от увреждане с острие ³²	Голямо разминаване между медийна и научна идентификация
Втората статуя от 2024 г.	На 20.09.2024 БТА съобщава за "друга голяма мраморна статуя" на млад мъж, първоначално без глава ³³	На 23.09.2024 е намерена глава в канала, а през 2025 г. статуята е реставрирана и публикувана като късноантонинов образ на млад аристократ под силно имперско влияние ³⁴	Не е отмяна, а бързо допълване и академично доуточняване
Женската мраморна глава от форума	Вагалински първоначално я обсъжда като статуя на богиня от 1 в. пр. Хр., но не изключва и портретна идентификация ³⁵	Корзун през 2026 г. ревизира датата към ранния елинизъм и допуска, че главата може да е част от култова статуя на Артемида, на база Melonenfrisur и нумизматични паралели ³⁵	Съществена ревизия на датировка и атрибуция

Случай	Първоначално съобщение или ранна теза	По-късно потвърдено, ревизирано или оставено спорно	Оценка
Датировката на нападението, повредило главата	По-ранният работен терминус за атаката е "след AD 276" ³⁵	Най-новото полево четене свива събитието към "след AD 282/283" ³⁵	Това е пример за нормално стратиграфско прецизиране
Краят на града	Медийният разказ от 2024 г. предпочита проста формула: земетресение около AD 388 и изоставяне около AD 500 ³¹	Научният модел е по-сложен. Форумът е ударен от силно земетресение в или скоро след AD 388. Втори силен тряс след AD 425 довежда до ново разрушение. След това има скромно възстановяване и частичен живот и през VI в. ³⁶	Пресата опростява, науката работи със събитийна последователност
Храмът на Херакъл	Първоначално това е хипотеза, изведена от ниша, каменен под, клуб и крак на статуя, намерени в предишни кампании ³⁷	След откриването на дясната ръка на Херакъл през 2025 г. и статията на Корзун от 2026 г. съществуването на храм източно от форума вече се формулира много по-уверено, но фината хронология на сградата още чака довършване ³⁸	Хипотезата е силно укрепена, но не е напълно затворена

Двете най-показателни разминавания са статуята от 2024 г. и женската глава от форума. При статуята разликата е между популярна именна етикетка и научен жанров, политически и династичен анализ. При главата разликата е между първоначално по-късна, по-неопределена датировка и нова по-ранна датировка с култова насоченост към Артемида. И в двата случая научната ревизия не обезценява откритието. Тя просто го поставя в по-тесен и по-защитим контекст. ³⁹

Същият модел се вижда и при темата за "края" на Хераклея. Публичният разказ предпочита един голям крах. Стратиграфията и синтезите на Вагалински работят с поредица от кризи, преизползване на материали, адаптации на сградите и частично възстановяване. Това е по-малко зрелищно, но много по-исторично. ³⁶

Англоезична и западна научна рецепция

Англоезичната рецепция на Хераклея Синтика фактически започва да се уплътнява с конференционния том *Heraclea Sintica: from Hellenistic polis to Roman civitas* от 2015 г. Той прави две решаващи неща. Първо, превежда обекта на международен научен език и го поставя в рамката на антична Македония, а не само на местна българска археология. Второ, показва, че Хераклея не е "една находка", а лаборатория за градско развитие, некрополи, граници, епиграфика, занаяти и материали. В този том Нанков предлага аргументи за основаването между

356 и 339 г. пр. Хр. и държи отворени Philip II и Cassander, Парасаки използва надписа от Мулетарово за реконструкция на племенната история на Средна Струма, а Митрев доразвива въпроса за граници и градска територия. ⁴⁰

Епиграфската линия е една от най-силните в англоезичния корпус. Шаранков през 2016 г. пренаписва две стари надписни свидетелства и показва, че писмото на Antoninus Pius е породено от териториален спор между Хераклея и Партикополис, вероятно възникнал след основаването на Партикополис около AD 116-119. През 2021 г. същият автор публикува пет официални надписа от скорошните разкопки, включително посвещение на agoranomion и мерителни уреди към Тиберий и града от трима агораномии, списък на градски магистрати и запис за пълния cursus honorum на D. Terentius Gentianus. Тези публикации издигат Хераклея от локален археологически обект до ключов епиграфски казус за институциите в римска Македония. ⁴¹

Линията на градската история и късната античност е представена най-системно от самия екип. Vagalinski 2019 публикува късноримската гражданска базилика като монумент от IV в., изграден в северозападния ъгъл на площада между AD 276 и AD 388. Vagalinski 2020 в The End of Heraclea Sintica мести фокуса към разрушенията и показва двуетапен катастрофичен модел, укрепен и с геоложки данни. През 2025 г. интересът се разширява и към археометрията и биоархеологията. Геоложкото изследване на белите мрамори във фонда на Петричкия музей използва петрохимия, изотопи и статистически анализ, за да аргументира Тасос като източник за част от суровината. Паралелно в JAS Reports излиза статия за земетръсните жертви, затрупани под рухналия портик на римския форум. Това вече е рецепция, която чете Хераклея не само като история на град, а и като история на бедствие, материал и човешко тяло. ⁴²

Най-динамична е рецепцията на религията и скулптурата. Vagalinski 2020 и 2021 публикува серия от мраморни изображения, често с предпазливи атрибуции. Статията Nemesis at the Arena, вече в тома за Стоби от 2024 г., доразвива връзката между светилището на Немезида и зрелищните игри. Публикацията за двете мъжки статуи от 2025 г. вкарва Хераклея в много по-широк разговор за римския портрет, династичната памет и късноантичната християнизация. А статията на Арина Корзун от 2026 г. прави следващата крачка, като прехвърля тежестта върху елинистическата религия и върху възможното присъствие на Артемида в култовия пейзаж на града. Това е силен знак, че английският научен корпус се мести от простото "описание на находки" към по-амбициозни интерпретации за култ, образ и политическа идеология. ⁴³

Таблица с ключови публикации, библиографски данни и език

Автор и година	Заглавие	Библиографски данни	Език	Значение	Източник
Georgi Mitrev, 2003	Civitas Heracleotarum: Heracleia Sintica or the Ancient City at the Village of Rupite	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik 145, 263-272	EN	Базовата публикация, която локализира града при Рупите	²⁹

Автор и година	Заглавие	Библиографски данни	Език	Значение	Източник
Metodi Manov, 2004	Where had Heracleia Sintica Been Situated? Once Again on an Epigraphic Monument from South-west Bulgaria	summary PDF, NAIM	EN	Ранното системно възражение срещу локализацията	13
Lyudmil Vagalinski, 2015	Recent Archaeological Data about Heraclea Sintica	In Vagalinski, Nankov (eds.), Heraclea Sintica: from Hellenistic polis to Roman civitas, 86-125	EN	Основен синтез за 2007-2014, sites 1-3, геофизика и ранна топография	44
Emil Nankov, 2015	In Search of a Founder and the Early Years of Heraclea Sintica	В същия том, 7-35	EN	Основен текст за основателя и ранната история	45
Georgi Mitrev, 2015	On the Borders and Urban Territory of Heraclea Sintica	В същия том	EN	Територия, граници и градска област	46
Nicolay Sharankov, 2016	Heraclea Sintica in the Second Century AD: New Evidence from Old Inscriptions	Archaeologia Bulgarica 20/2, 57-74	EN	Антониновото писмо, граници и институции	47
Lyudmil Vagalinski, 2017, publ. 2018	Heraclea Sintica current archaeological chronology	Acta Musei Tiberiopolitani 2, 89-95	EN	Стратиграфска рамка до 2016 г.	48
Lyudmil Vagalinski, 2018	A Late Roman Golden Necklace Found in Heraclea Sintica, SW Bulgaria	In Sacrum et Profanum, Poznan, 103-111	EN	Ключова публикация за елитния погребален инвентар	48

Автор и година	Заглавие	Библиографски данни	Език	Значение	Източник
Lyudmil Vagalinski, 2019	Late Roman Civic Basilica in Heraclea Sintica	In VISY75, Pécs, 558-567	EN	Публикува базиликата като централна късноримска обществена сграда	49
Lyudmil Vagalinski, 2020	Heraclea Sintica and Some of Its Recently Found Marble Sculptures	Archaeologia Bulgarica 24/2, 1-39	EN	Основна студия за форумните мраморни изображения от 2018-2019	50
Lyudmil Vagalinski, 2020	The End of Heraclea Sintica	In Illyricum Romanum, Belgrade, 214-222	EN	Двуфазен модел за разрушението и късната античност	51
Nicolay Sharankov, 2021	Five Official Inscriptions from Heraclea Sintica Including a Record of the Complete cursus honorum of D. Terentius Gentianus	Archaeologia Bulgarica 25/3, 1-43	EN	Най-важният официално-епископски корпус от новите разкопки	52
Lyudmil Vagalinski, 2021	A New Marble Female Statue in Heraclea Sintica	Archaeologia Bulgarica 25/3, 5-56	EN	Разширява корпуса на женските мраморни изображения	53
Lyudmil Vagalinski, 2022	Хераклея Синтика. История чрез археология	Archaeologia Bulgarica Supplement 4, Sofia	BG с EN резюме и EN надписи към фигурите	Главната синтетична монография за 2007-2021	54

Автор и година	Заглавие	Библиографски данни	Език	Значение	Източник
Lyudmil Vagalinski, Nicolay Sharankov, Milena Kamenova, 2024	Heraclea Sintica: Nemesis at the Arena	Studies in the Antiquities of Stobi V, 209-227	EN	Светилището на Немезида и зрелищните игри	55
Lyudmil Vagalinski, Arina Korzun, Philip Machev, 2025	The Faces of Roman Macedonia: Two Newly Found Marble Male Statues in Heraclea Sintica	Archaeologia Bulgarica 29/3, 45-80	EN	Финалният към момента научен прочит на двете статуи от 2024 г.	56
Philip Machev et al., 2025	A multi-analytical approach for determining the origin of ancient white marbles	Review of the Bulgarian Geological Society 86/3, 353-365	EN	Археометричен контрол върху произхода на белите мрамори	57
Arina Korzun, 2026	Cult and Its Representation in Heraclea Sintica: Two Female Statues from the Polis	Archaeologia Bulgarica 30/2, 29-38	EN	Ревизия на женската глава и торс, силна хипотеза за Артемида	35

Критики, спорни атрибуции и дебати

Най-дългият спор е за самата историческа рамка на града. Манов през 2004 г. възразява, че античните извори поставят синтите южно от Беласица, че *Tabula Peutingeriana* дава твърде малка дистанция между *Heracleia Sintica* и *Skotoussa*, и че монетосеченето не пасва добре на Рупите. Този текст остава задължителен, защото показва колко несигурна е била картината в първите две години след надписа. По-късната археология не е "опровергаване с лозунг", а натрупване на нов контекст, който постепенно прави хипотезата за Рупите по-силна от конкуренцията. Но именно защото спорът е бил добре формулиран, той продължава да дисциплинира по-късните интерпретации. ⁵⁸

Вторият дебат е за основателя и ранната история. Нанков аргументира основаване между 356 и 339 г. пр. Хр., като държи отворени Philip II и Cassander. Това е важно, защото в популярния разказ градът често вече е "основан от Филип II", сякаш въпросът е затворен. В научния корпус той не е. Още по-малко е затворен и въпросът какво точно се случва с местното тракийско население при основаването, как се променя племенната и градската територия и кога и как възниква напрежението с Партикополис. ⁵⁹

Третият дебат е методологичен. Делев приема резултатите от разкопките като значителни, но критикува монографията от 2022 г., защото не постига напълно обещанието "история чрез археология". Според него липсва цялостна глава, която да систематизира политическата и историческата история на града чрез едновременна работа с археологически данни и писмени извори. Той отбелязва също, че част от периодизацията е остаряла спрямо състоянието на изследванията, че има пропуски в големи общи трудове за Македония и че връзките между разрушения, пожари и конкретни исторически събития не винаги са защитени убедително. Димитров, обратно, подчертава че именно стратиграфският подход е най-силната страна на книгата и че без него реконструкция на такива процеси би била много по-слаба. Тази двойна оценка е полезна, защото сочи реалния проблем. Данните са силни. Спорен е мащабът на историческата надстройка върху тях. ⁶⁰

Четвъртият дебат е за конкретни артефакти и култови атрибуции. Женската глава от форума е най-добрият пример. При Вагалински тя стои между късноелинистическа датировка, божествен образ и възможен портрет. При Корзун се премества към ранния елинизъм и към Артемида. Дебатът за храма на Херакъл също е поучителен. Медийната и музейната линия иска име бързо. Научната линия събира фрагменти бавно, от клуб и крак, през ръка, до формулирането през 2026 г. на вече силно утвърден храм. При двете мъжки статуи от 2024 г. отново има разлика между популярното "бог Хермес" и сложния академичен анализ за тип, портретност, династична памет, християнизация и съзнателно укриване. ⁶¹

Петият дебат е за границата между сигурно и вероятно при големите интерпретации. Немезидиният корпус и връзката му с гладиаторски игри са силни, защото стъпват на оброчни плочи с ясни иконографски признаци. Но и там остават въпроси за конкретната хронология на игрите, за институционалната им рамка и за това коя богиня стои зад някои по-ранни агонистични свидетелства. По подобен начин геоложките и изотопните изследвания през 2025 г. укрепват тезата за Тасос като източник на мрамора, но самите автори изрично напомнят, че мраморната provenance не е лесна, защото различни находища могат да имат близки характеристики и изискват многоетапен аналитичен контрол. ⁶²

Шестият проблем е структурен, а не тясно интерпретативен. Некрополите са несъразмерно по-слабо публикувани от централния форумен комплекс. Делев изрично казва, че детайлната публикация на Метлата липсва, а другите некрополи са силно повредени от незаконни разкопки. Това значи, че погребалните ритуали, социалната стратификация и демографията на Хераклея все още стоят върху по-неравна основа от градската архитектура и от епиграфиката. Най-големият бял лист в проекта днес не е форумът. Това са некрополите и извънградската територия. ⁷

Правни, етични въпроси и опазване

Най-тежкият документиран правен проблем около Хераклея Синтика е иманярството. Още в синтеза от 2015 г. се казва, че стотици гробове са унищожени от местни иманяри в "Айдарица", "Метлата" и "Червените скали". Делев повтаря същата диагноза и за останалите некрополи. Това не е странична бележка. То обяснява защо голяма част от погребалната картина днес е фрагментарна и защо всяка нова спасителна кампания в некропола е толкова ценна. ⁶³

Вторият правен пласт е permit archaeology и спасителната археология, а не скандалът. Годишният отчет на НАИМ за 2020 г. фиксира редовни разкопки с финансиране от Министерството на културата и Община Петрич, плюс спасителни разкопки в частен имот в рамките на Хераклея и контролна комисия на обекта. През 2025 г. спасителните работи в Западния некропол са

свързани с инфраструктурен натиск и дават ранноримски кремации и трупополагания. Тук Хераклея е добра илюстрация за това, че в български условия редовната и спасителната археология често се преплитат. Правният натиск не е само заплаха. Понякога той всъщност произвежда ново знание. ⁶⁴

Третият пласт е консервацията и професионалната етика. Още в конференционния том от 2015 г. има отделен текст за "scientific and ethical approaches" към реставрацията на теракотите от Хераклея. По-късно НАИМ регистрира през 2024 г. становища и планове за превантивна консервация на надписни плочи, колона с графитен надпис, мраморна статуя, канал, стенописни фрагменти и архитектурни зидове от обекта. Допълнително видеоматериал на Археология България показва, че форумният варовиков паваж е бил покриван с геотекстил и пясък, докато се чака постоянен консервационен проект. Това е важен сигнал. Проектът не е само "копаене и показване". Той е и бавна битка срещу климат, соли, температурни амплитуди и туристическо натоварване. ⁶⁵

Публичната комуникация е четвъртият, по-мек етичен проблем. В статия от 2021 г. Вагалински и Райчева критикуват българската практика на development-led archaeology, защото медийното отразяване често е случайно, скучно и еднопосочно, а археолозите рядко са обучени за активна двупосочна комуникация. Хераклея е едновременно част от този проблем и част от решението. Обектът е силно видим в медиите, но именно тази видимост периодично произвежда и опростени анонси, които после трябва да бъдат поправяни от академичната публикация. ⁶⁶

Заклучение и отворени въпроси

Хераклея Синтика вече не е просто локализиран античен град. Тя е силно стратифициран и международно четим казус за това как един македонски и после римски град се строи, разширява, преживява насилие и земетресения, пренарежда своя форум, променя религиозния си пейзаж и накрая се свива до скромнен късноантичен остатък. Най-убедителните части на този разказ са форумът, епиграфиката, базиликата, светилището на Немезида и статуите от 2024 г. Най-несигурните части са началото на града, пълната карта на некрополите, градската територия и някои смели култови атрибуции. ⁶⁷

Отворените въпроси са повече от един и те са съществени. Кой точно основава града, Philip II или Cassander, или пък политическият процес е по-сложен от едно име. Къде стои театърът, за който има индикации, но не и сигурна архитектурна фиксация. Как изглежда пълната система на четирите некропола и какво губим заради иманярските разрушения. Каква е точната архитектурна история на храма на Херакъл. Дали женските мраморни глави и торсове наистина свидетелстват за силно присъствие на Артемида, или част от тях са портретни или вторично преупотребени образи. И накрая, докъде можем да пренесем историческите синхронизации между пластове на разрушение и конкретни известни събития, без да надхвърлим доказателствата. ⁶⁸

Ако този корпус се чете критично, главният урок е прост. Хераклея Синтика е вече твърде голям обект, за да бъде разказвана само през новините за "уникална находка". Истинската ѝ стойност е в това, че почти всяка нова находка променя нещо по-голямо, хронология, култ, институция, градоустройство, памет за елита, отношения между езичество и християнство. Точно затова обектът има огромна научна цена. И точно затова последната дума за него още не е казана. ⁶⁹

37 38 <https://www.bta.bg/en/news/culture/956374-archaeologists-at-heraclea-sintica-s-forum-discover-heracles-s-right-hand>

<https://www.bta.bg/en/news/culture/956374-archaeologists-at-heraclea-sintica-s-forum-discover-heracles-s-right-hand>

40 65 <https://www.academia.edu/13612754/>

HERACLEA_SINTICA_FROM_HELLENISTIC_POLIS_TO_ROMAN_CIVITAS_4th_c_BC_6th_c_AD_Proceedings_of_a_Conference_at

https://www.academia.edu/13612754/HERACLEA_SINTICA_FROM_HELLENISTIC_POLIS_TO_ROMAN_CIVITAS_4th_c_BC_6th_c_AD_Proceedings_of_a_Conference_at

42 https://www.academia.edu/41382857/LATE_ROMAN_CIVIC_BASILICA_IN_HERACLEA_SINTICA

https://www.academia.edu/41382857/LATE_ROMAN_CIVIC_BASILICA_IN_HERACLEA_SINTICA

43 50 <https://www.academia.edu/49418608/>

Heraclea_Sintica_and_Some_of_Its_Recently_Found_Marble_Sculptures

https://www.academia.edu/49418608/Heraclea_Sintica_and_Some_of_Its_Recently_Found_Marble_Sculptures

45 59 68 <https://www.academia.edu/6793726/>

In_Search_of_a_Founder_and_the_Early_Years_of_Heraclea_Sintica

https://www.academia.edu/6793726/In_Search_of_a_Founder_and_the_Early_Years_of_Heraclea_Sintica

46 <https://www.scribd.com/document/588186417/GEORGI-MITREV-web>

<https://www.scribd.com/document/588186417/GEORGI-MITREV-web>

53 https://www.academia.edu/73613382/A_New_Marble_Female_Statue_in_Heraclea_Sintica

https://www.academia.edu/73613382/A_New_Marble_Female_Statue_in_Heraclea_Sintica

54 66 <https://www.researchgate.net/publication/>

366432306_HERACLEA_SINTICA_History_through_Archaeology

https://www.researchgate.net/publication/366432306_HERACLEA_SINTICA_History_through_Archaeology

55 https://www.academia.edu/128780793/HERACLEA_SINTICA_NEMESIS_AT_THE_arena

https://www.academia.edu/128780793/HERACLEA_SINTICA_NEMESIS_AT_THE_arena

57 https://bgd.bg/REVIEW_BGS/REVIEW_BGD_2025_3/PDF/52_Machev_Rev_BGS_2025-3.pdf

https://bgd.bg/REVIEW_BGS/REVIEW_BGD_2025_3/PDF/52_Machev_Rev_BGS_2025-3.pdf